

Zaměstnanost venkovského obyvatelstva

Věra Majerová

Labour market of post-transitional period is shaped by many elements. They work the employment of rural population significantly. In comparison with the urban population is the situation of rural inhabitants less favourable. They have more troubles to keep as well as to find a new job. Some social groups fall into the difficult life situation and cannot to find the way out for yourself. For example people with lower qualification or without qualification, older people, physically handicapped people (invalid persons with the limited prepositions for chosen activities) or socially handicapped people (women with the small children, divorced women with children, women who take care for older family member, persons with the narrow professional specialisation, with the handicap of social integration etc.). If there are cumulating some unfavourable factors or they are one another qualify (for example low qualification, difficult family conditions and low level of social integration) it is vain effort to find job. The contribution analyses contemporary conditions of rural areas, from point of view employment, professional career and professional satisfaction.

Do zaměstnanosti venkovského obyvatelstva se promítají vlivy mnoha faktorů, jimiž je formován trh práce v post-transformačním období. Ve srovnání s městským obyvatelstvem je situace venkovské populace méně příznivá co se týče udržení si stávajícího i nalezení nového pracovního místa. Některé sociální skupiny se ocitají v obtížné životní situaci, ze které těžko hledají východisko, např. lidé s nižší kvalifikací nebo bez kvalifikace, staršího věku, lidé se zdravotním handicapem (se změněnou pracovní schopností, s omezenými předpoklady pro některé činnosti) či sociálním handicapem (ženy s malými dětmi, rozvedené ženy s dětmi, ženy zatížené péčí o starší a nemohoucí členy rodiny, osoby s úzkou profesní specializací, osoby hůře sociálně integrované apod.). Pokud se některé nepříznivé faktory kumulují a vzájemně podmiňují (např. nedostatečná kvalifikace, obtížná rodinná situace a nízká míra integrace), hledání práce je často bezvýsledné. Příspěvek analyzuje z hlediska podmínek zaměstnanosti současnou situaci ve venkovských obcích, důvody změny pracoviště a odvětví, vývoj pracovní kariéry a spokojenost s prací.

Key words: Czech Republic – rural areas – employment

Klíčová slova: Česká republika – venkov - zaměstnanost

Úvod

Současná situace ve venkovských obcích

V posledních 10 letech patří nezaměstnanost ve venkovských oblastech k diskutovaným tématům. Na růstu nezaměstnanosti se po roce 1989 podílely různé faktory. Rozpad velkých zemědělských podniků (státních a družstevních) a jejich následná privatizace a transformace přivodily pokles zaměstnanosti v zemědělství. Počet osob trvale činných v zemědělské prvovýrobě se snížil téměř na třetinu. Nalezení nového zaměstnání pro bývalé zemědělce patří k nejobtížnějším úkolům vzhledem k jejich vyššímu průměrnému věku, nižší vzdělanosti,

zdravotnímu stavu, specializaci na určité profese a práce, nižší adaptabilitě v pracovním procesu a také zvyku na určitý, s přírodou úzce spjatý způsob práce a života.

Faktorem, který ovlivnil zaměstnanost na venkově, byly bankroty či útlumové programy velkých továren a průmyslových celků, které zaměstnávaly dojíždějící venkovské obyvatelstvo. Platové podmínky pro kvalifikované osoby byly v průmyslu, hornictví, hutnictví apod. mnohem výhodnější, než nyní nabízí pracovní trh venkovského prostoru. Kromě toho na tyto velké celky byl vázán značný podíl obslužných a administrativních pracovních míst pro středně a méně kvalifikované pracovníky, pracovníky s částečnými pracovními úvazky apod.

Venkovské obyvatelstvo tedy v posledních deseti letech výrazně měnilo své pracovní návyky. Objevilo se střídání pracovních míst, práce na částečné pracovní úvazky, práce ve vedlejším pracovním poměru, ale také předčasné odchody do důchodu, nezaměstnanost s pobíráním sociálních příspěvků, rekvalifikace, různé způsoby doplňkové a příležitostné práce, přeshraniční práce v Německu a Rakousku a také šedá ekonomika – práce na černo při souběžném pobírání sociálních dávek.

Cíl a metodika

Celostátní šetření z r. 1999¹ upozorňuje na hlavní příčiny nezaměstnanosti: nesnadné nalezení práce po ukončení školy, zánik původního podniku, transformace podniku a následná redukce pracovních míst. V osobních a jiných důvodech se objevuje vysvětlení: dostal(a) jsem výpověď, propouštělo se v podniku, nemohl(a) jsem dojíždět, měl(a) jsem příliš malé výdělky, nevzali mě zpět do práce po mateřské dovolené, nemám dostatečnou kvalifikaci, nemám praxi, musím se starat o nemocné rodiče apod.

Výsledky

Škála zaměstnání ve venkovských obcích byla a je velmi široká. Ve výše citovaném výzkumu se ve volné otázce na současné zaměstnání (u nezaměstnaných a důchodců na poslední vykonávané povolání) se objevuje 308 různých typů zaměstnání. Tabulka č. 1 uvádí dvacet odvětví s nejvyšším podílem zaměstnaného venkovského obyvatelstva.

Odvětví zaměstnání venkovského obyvatelstva

Tab. č. 1

Pořadí	Odvětví	% podíl
1.	zemědělství	16,72
2.	strojírenství	6,63
3.	vnitřní obchod	5,92
4.	stavebnictví	5,25
5.	školství	4,87
6.	ostatní odvětví	4,84
7.	doprava	3,77
8.	potravinářský průmysl	3,46
9.	textilní průmysl	3,08
10.	ostatní průmyslová výroba	2,81
11.	komunální služby	2,58
12.	zdravotnictví	2,49
13.	ubytovací a stravovací služby	2,30
14.	státní správa a soudnictví	2,24
15.	dřevozpracující průmysl	2,22
16.	kovodělný průmysl	2,21
17.	průmysl papíru, skla a keramiky	1,77
18.	hutnictví železa	1,59

¹ Majerová, V. a kolektiv: Trendy sociálních změn v zemědělství a na venkově. Závěrečná zpráva VS97097, PEF, ČZU Praha 2000 (2142 respondentů)

19.	těžba nerostných surovin	1,55
20.	elektrotechnický průmysl	1,51

Z profesí se objevují (řazeno sestupně od podílu cca 7 % do podílu 1 % v souboru) pracovníci v zemědělství a lesnictví různých pěstitelských a chovatelských specializací a zaměření, stavební dělníci a řemeslníci pro stavebnictví, pomocní a nekvalifikovaní dělníci na stavbách, údržbě silnic, lomech, dolech, průmyslu, dopravě, řidiči různých typů motorových vozidel, pomocné a úklidové profese, nástrojáři a seřizovači, ostatní pomocní a nekvalifikovaní dělníci, obsluha různých typů mobilních strojů a zařízení, pomocní a nekvalifikovaní dělníci v zemědělství a lesnictví, švadleny, krejčí, opraváři oděvů, kuchaři, pracovníci v oblasti účetnictví, fakturace a rozpočtnictví, učitelé různých stupňů škol a specializací, kvalifikovaní dělníci bez bližší specifikace, drobní podnikatelé bez bližší specifikace, zdravotní sestry a zdravotnický personál, technici různých zaměření, kováři, nástrojáři, zámečníci, vrátní, uvaděči, šatnářky. Další profese jsou zastoupeny méně než 1 %.

Škála současných profesí a zaměstnání je široká, od vysoce kvalifikovaných pracovních míst (učitelé, lékaři, vědci, řídící pracovníci, svobodní umělci, pracovníci ve výpočetní technice apod.), přes středně kvalifikované kádry až ke zcela nekvalifikovaným možnostem pracovního uplatnění.

Změna zaměstnání

Přestože po roce 1989 docházelo k velké sociální mobilitě, venkovského obyvatelstva, se značným podílem důchodců a žen v domácnosti se tolik netýkala. Větší část dotazovaného souboru (kolem 60 %) nezměnila v této době odvětví, pracoviště, profesi ani funkci, v níž byla zaměstnána. Jednu změnu odvětví (pracoviště, profese a funkce) uvádí asi pětina osob a několikanásobnou změnu mezi 5 - 6,5 % dotazovaných.

Změny podniku byly poněkud častější. Beze změny zůstala sice nadpoloviční většina dotazovaných (52 %), ale čtvrtina osob změnila podnik jedenkrát a 11 % osob vícekrát. To znamená, že významné podíly osob zůstávaly buď na stejném pracovišti (ve stejném odvětví) prakticky bez velkých změn, nebo měnily podnik, avšak dávali přednost stejnému odvětví a nastupovali do velmi obdobných pracovních pozic.

Vývoj pracovní kariéry

Ačkoliv se zdá, že po roce 1989 docházelo k velmi zásadním a nepříznivým změnám v zaměstnanosti venkovského obyvatelstva, ve skutečnosti docházelo k vzestupným i sestupným pracovním kariérám. Jak naznačují údaje o změnách odvětví, podniku, pracoviště a profese, převratné změny se venkovského obyvatelstva dotýkaly jen částečně. Pro třetinu dotazovaných se v jejich pracovní kariéře nic nezměnilo. Asi 19 % svoji pracovní kariéru hodnotí jako vzestupnou, 9,2 % jako sestupnou a 12,1 % jako kolísavou (se vzestupy i poklesy). Muži a ženy se v hodnocení průběhu kariéry příliš neliší. Vzestupné kariéry se týkaly spíše středních věkových skupin, zatímco sestupné poněkud více starších dotazovaných. Rozdíly však nejsou tak výrazné, jak by se mohlo zdát. Zřejmě různé příležitosti a okolnosti hrály větší roli, než samotný věk.

Na prvním místě příčin vzestupného vývoje pracovní kariéry uvádějí dotazovaní jednoznačně využití vlastních schopností. Z dalších významných důvodů hrál podstatnou roli vznik nového podniku v dostupném okolí, transformace podniku a zánik původního podniku, což byly skutečnosti, které mnohým lidem pomohly odstartovat novou úspěšnější pracovní kariéru. Na předních místech se objevuje zvýšení kvalifikace nebo lepší využití stávající kvalifikace. Zrušení politických sankcí či využití restitucí nehrálo ve vzestupné kariéře nijak významnou roli.

Zatímco muži častěji hovoří jako o příčině vzestupu o transformaci podniku, o vzniku nového podniku, restituci či využití vlastních schopností a zkušeností, u žen byl vzestup ovlivněn osobními a rodinnými důvody, zvýšením kvalifikace a kupodivu častěji také hovoří o zrušení politických sankcí. Nelze ovšem ověřit, nakolik tato skutečnost odpovídá pravdě. Z hlediska věku byla transformace přínosem spíše pro střední věkové skupiny, o zvyšování kvalifikace hovoří respondenti ve věku cca 55 let a zrušení politických sankcí se týká hlavně osob od 45 let výše.

Příčiny sestupné pracovní kariéry jsou jiné jen zčásti. Zcela limitujícími faktory se ukazují osobní a rodinné důvody, zejména věk a zdravotní stav. Dále jsou však důvody sestupu obdobné jako byly u vzestupné kariéry – transformace podniku a následná redukce pracovních míst, zánik původního podniku, transformace podniku a rozšíření počtu pracovních míst, vznik nového podniku v dostupném okolí a další.

Příčiny sestupné kariéry po roce 1989 jsou obdobné u mužů i žen. Ani z hlediska věku nejsou velké rozdíly mezi jednotlivými příčinami sestupu, s výjimkou postihů z politických důvodů, o kterých překvapivě hovoří asi 40 % osob mladších 35 let.

Jinak řečeno, nové pracovní příležitosti, které pro část obyvatelstva představovaly možnost lepšího uplatnění, pro jiné znamenaly hrozbu a limitovaly jejich pracovní postup, případně jeho vývoj zvrátily. Zdá se, že ve vzestupu i v sestupu se politické vlivy a restituce uplatňovaly spíše v menší míře.

Diskuze

Spokojenost s prací

Charakteristika a hodnocení současného zaměstnání vyznívá poměrně příznivě z hlediska mezilidských vztahů, pracovní náplně a využití kvalifikace. Na střední a vzdálenější místa se v pořadí dostávají pracovní doba, pracovní prostředí, možnosti zvyšování kvalifikace, péče podniku o zaměstnance, pracovní perspektiva a výše platu.

Zhoršení se v některých ohledech týká shodných prvků práce jako zlepšení. Především výše platu, ale dále se objevují prvky, které se v předchozím hodnocení kladů zaměstnání umístily na posledních místech – tedy pracovní perspektiva, péče podniku o zaměstnance, pracovní doba, vztahy s nadřízenými a možnosti zvyšování kvalifikace.

Opět můžeme konstatovat, že pro část venkovského obyvatelstva se možnosti lepšího pracovního uplatnění otevřely, zatímco pro jiné se uzavřely. Jedni vydělávají mnohem více než dříve, mají zajímavou a kvalifikovanou práci, rozumí si se spolupracovníky a vycházejí s nadřízenými. Jiná část dotazovaných se obává o pracovní místo, nemá jistotu pracovní perspektivy a nedůvěřuje nadřízeným. Konkurenční vztahy se spolupracovníky se však příliš výrazně neprojevují.

Zájem o podnikání

Ačkoliv venkovské obyvatelstvo prochází obdobím značných těžkostí z hlediska zaměstnanosti a vlastní podnikání by mohlo být významným řešením problémů, většina dotazovaných venkovských obyvatel (82,6 %) o podnikání neuvažuje. Rozhodnuta podnikat jsou pouze necelá 4 % a dalších asi 5 % si ještě není jisto, zda s podnikáním začít či nikoliv (celkem 194 z 2142 dotazovaných osob). To je pouze o něco málo více, než činí průměr nezaměstnaných osob ve venkovských oblastech, avšak naprosto není jisté, že se jedná právě o tyto osoby. Naopak je mnohem pravděpodobnější, že ti, kteří jsou relativně úspěšní v zaměstnání, cítí potřebu osamostatnění a troufali by si na zřízení vlastní firmy.

Odvětví, v nichž by se dotazovaní případně rozhodovali podnikat, jsou velice rozmanitá. Bylo jich uvedeno celkem 29 v následujícím pořadí (podle počtu osob, které by o ně měly zájem), ale v tabulce č. 2 uvádíme prvních deset.

Případné odvětví podnikání

Tab. č. 2

Pořadí	Odvětví	Počet osob	%
1.	ostatní (nespecifikovaná) odvětví	20	0,96
2.	vnitřní obchod	19	0,89
3.	zemědělství	15	0,68
4.	doprava	14	0,63
5.	stavebnictví	13	0,61
6.	ubytovací a stravovací služby	13	0,62
7.	potravinářský průmysl	12	0,58
8.	elektrotechnický průmysl	9	0,43
9.	komunální služby	8	0,39
10.	pojišťovnictví	6	0,29

Je celkem evidentní, že dotazovaní realisticky uvažují o tom, jaké přednosti a nedostatky venkovský prostor má a v čem by mohlo být podnikání ziskové. Mezery ve venkovské obchodní síti mohou být kompenzovány malými obchody, zpravidla s potravinami a smíšeným zbožím, další podnikatelské příležitosti poskytuje zemědělství, doprava, stavebnictví, ubytování a stravování a potravinářský průmysl. Ostatní úvahy vycházejí z místních příležitostí nebo nedostatku této služby v blízkém okolí.

Typy podnikání odpovídají výše uvedeným odvětvím – prodej v malém, servisní a řemeslnické práce, pohostinství a občerstvení, zemědělská produkce a její zpracování, autodoprava apod. Relativně úspěšné

podnikání může být ve vedení účetnictví a v pohraničních oblastech ve směnářství. Jinak ale prostor českého venkova, pokud se nejedná o lokality atraktivní z hlediska sportu či turistiky, moc dalších výhodných příležitostí nenabízí. Uvádíme rovněž pouze prvních deset možností.

Případný typ podnikání

Tab. č. 3

Pořadí	Typ podnikání	Počet	%
1.	jiné (nespecifikované)	30	1,42
2.	prodej zboží v malém (obchod stálý i příležitostný)	27	1,27
3.	opravy aut, strojů, údržba, servis, úklid domu, bytu	18	0,85
4.	občerstvení (hospoda, bar, bistro, stánek)	15	0,70
5.	produkce zemědělských výrobků (ovoce, zelenina, maso)	12	0,55
6.	doprava osobní i nákladní, pronájem strojů	11	0,49
7.	účetnictví, daně, administrativní práce, směnářství	11	0,52
8.	kompletace výrobků, montáže	8	0,35
9.	výroba řemeslnických výrobků	7	0,33
10.	šití, pletení, opravy oděvů	7	0,33

Závěry

Doposud nebyla situace na venkově taková, aby venkovská populace byla nucena spoléhat na vlastní iniciativu a začínat podnikat. Nejvýznamnější bariérou byl přirozeně nedostatek finančního kapitálu, který by bylo nutno na začátku do jakéhokoliv typu podnikání vložit. Restituce sice přinesly určité náhrady za kolektivizovaný a znárodněný majetek, ale vesměs to nebyly tak velké finanční částky, které by dovolovaly realizaci velkorysejších podnikatelských záměrů. Mezi další uváděné důvody patří – nepotřeboval(a) jsem podnikat, měla jsem zaměstnání a osobní, případně rodinné důvody. Udržet si zaměstnání bylo jistě důležitější, než je opouštět a začínat způsob obživy s nejistým výsledkem. A pokud rodina získala nějaký majetek v restituci, je otázkou, jak dalece jsou původní vlastníci vzhledem k věku a zdravotnímu stavu schopni s ním dále podnikat a jak velký zájem o podnikatelskou činnost projevují jejich děti, případně dědici.

Možnosti zaměstnání na venkově doznaly v posledních deseti letech značných změn. Odrážejí vývoj pracovního trhu v České republice i postupné přizpůsobování se současným požadavkům transformujících se podnikových subjektů i společenských poměrů ve venkovských obcích.